

Van de redactie

De redactie is weer op oorlogssterkte. Hetty Begheyn uit Koudekerke is de geleerden komen versterken en zij heeft er zin in om samen met ons elk kwartaal een mooie Wete samen te stellen.

De inhoud van deze Wete is weer zeer gevarieerd. De heer W. Aarnoutse bezocht verschillende plaatsen met de naam Koudekerke. Niet alleen op Walcheren komt deze plaatsnaam voor, ook in Vlaanderen en Duitsland. Hij doet verslag van zijn reis en vertelt over de verschillen en overeenkomsten tussen de verschillende plaatsen. Jan Moekotte heeft zijn blik als hij door Middelburg loopt en fietst niet meer op de grond (putdeksels) gericht, maar een paar meter hoger. Hem vielen de bordjes op waarmee de straten in de binnenstad van Middelburg worden aangeduid. Een groot aantal is gebakken en sommige daarvan zijn zelfs gebarsten. Hij doet verslag van een verrassend onderzoek naar de identiteit van deze bijzondere bordjes.

De heer J. Kaljouw heeft zich de afgelopen winter verdiept in de gevolgen van de Belgische Opstand in de jaren 1830 en 1831 voor Walcheren. De dreiging vanuit het zuiden werd door de toenmalige burgerlijke

en militaire overheden serieus genomen en er werden verschillende maatregelen getroffen.

De heer J. Brasser uit Veere is 92 jaar en hij doet verhaal van een gebeurtenis uit 1913, toen hij in zijn beste pak voor het eerst mee ging naar de zondagse kerkdienst in Veere.

De heer J.H. Midavaine heeft zich deze keer verdiept in een schurk wiens moorddadige gedrag uiteindelijk leidde tot de doodstraf. Het vonnis werd op de Markt van Middelburg voltrokken.

Verder wordt de identiteit van de schrijver van de rubriek 'Vadertjes' onthuld. Frans van den Driest won de eerste HKW-Cultuurfondsprijs en een van de onderdelen van de prijs was een interview in *De Wete*. Ook onthuld wordt de ware identiteit van Jan (de) Vlieger, in de januari-*Wete* opgevoerd als 'Jan met d'n zeeren aerm'. Dat van dat verhaal uiteindelijk niets bleek te kloppen, kunt u nu lezen.

Veel leesplezier.

Leo Hollestelle

Van Kaldakirika naar Koudekerke

Historische notities bij een middeleeuwse plaatsnaam

Deze bijdrage gaat over de historische aspecten van de naam Koudekerke, een naam die ook ver buiten Walcheren voorkomt en al in 1067 bekend was. Er zijn zeker zeven

nederzettingen met een dergelijke naam te vinden. In taalkundig opzicht zijn ze zussen van elkaar, allemaal afstammend van de Germaanse woorden kalda (koud) en

kirika (kerk). Door de eeuwen heen zijn ze van elkaar vervreemd. Ze schrijven hun naam verschillend: Coudekerque, Koudekerk, Koudekerke en Kaldenkirchen. Ze mogen dan 'koude' namen dragen, maar dat wil niet zeggen dat het frigide meiden waren. Je zou er met gemak een historische roman aan kunnen wijden met de titel *De saga van de zeven zusters Kalda uit Flandria*. In een notendop zou zo'n verhaal als volgt in elkaar kunnen zitten. Coude, de oudste, horig aan Sint Bertinus, bezat een heiligdom op loopafstand van de berg waar Sint Winok zijn kluis had. In 1789 bracht zij op uitzonderlijk hoge leeftijd een dochter, Branche genaamd, ter wereld. Maman, een geboren Vlaamse, was inmiddels Française geworden. Kouda, haar jongere zuster, eveneens aan Sint Bertinus horig, zocht vertier in een badplaats en veranderde haar naam in Heist. Het einde van Cauwtje, de jongste van de drie Vlaamse zusters, was tragisch. Lonkend naar de Wielingen ging zij in de armen van de Braakman ten onder. De Zeeuwse zusters namen het niet zo nauw met de huwelijksrouw. Kalde van Walcheren gaf zich af met Guido de Vlaming. Op hoge leeftijd was zij, naar verluidd, nog een van de wellustigste onder de Walcherse schonen. Koude van Schouwen was enige tijd getrouwd met een Vlaamse prins, maar liet zich later meer en meer inpalmen door Scaldis, die ook uit Vlaanderen stamde. Nog een andere Koude, uit Rijnland, trouwde de oude Hollandse edelman Van Poelgeest, die zij tot aan zijn dood trouw bleef. Kalde, ook een Rijnlandse, zocht en vond haar heil bij Sankt Clemens in het dal van de Nette, even ten oosten van Venlo. Later nam ze stadse allures aan.

Herkomst van de naam

De aanduiding 'koude' is niet alleen gekoppeld aan 'kerke'. Namen die beginnen met 'Calde', 'Cold(e)', 'Cou(de)', of 'Couwe' (volgens de oude schrijfwijze) komen in verschillende landen aan de Noordzee voor. Vaak hebben ze zeer oude papieren, zoals Koudenberg (1125), Koudeschure (1142) en Koudenbroek (1189) in Vlaanderen en Koudewerve (1233) en Koudorpe (1267) op Zuid-Beveland.

Het bestaat dus niet dat koud een eigenschap was van één bepaalde kerk, schuur of werf. De veelheid van dit soort dorps- en veldnamen (waarvan een groot aantal niet meer bestaat) wijst in een andere richting: het kenmerk van een klimaat in een groot gebied.

Het wapen van de voormalige gemeente Koudekerke op Walcheren lijkt deze opvatting te ondersteunen: een kerk naast een kale boom. Een winterse toestand dus. Oude kroniekschrijvers huldigen de opinie dat namen als Koudekerke en dergelijke ontleend waren aan de taal van de Kauken of aan die van de Kelten. Volgens Pontus Heuterus (1535-1602) was de naam van de Kauken (bij klassieke schrijvers als Plineus en Tacitus als Cauchi of Chauçi aangeduid) afgeleid van de 'causte-zy' van de landstreek. Jacob Eyndius (1573-1614) komt in zijn kroniek van Zeeland aan het slot van een drietal hoofdstukken over de oude Germaanse bewoners van Zeeland tot de conclusie: "Verscheidene plaatsen betuigen ons noch de overblijfselen der Cauchen (...) door vergelijking van hare benamingen in de eilanden aan de Schelde; als Coudekerke in Walcheren en Schouwen, en daer twee Souburgen, als Caukenburgen; in Zuid-Beveland Cauwerve, en aen d'ander zijde Caudorpe. Sij

hebben doch deze eilanden bewoont van het vijftigste jaer onses heilands...”

Ook ten tijde van Mattheus Gargon (1661-1728) blijkt deze opvatting nog te bestaan. Schrijvend over Souburg (als Cauchenburg) en Koudekerke (als Cauchenkerke) zegt hij dat sommigen de naam van de Cauchen halen van Kouw-zy, dat overeen-

*De kerk van Coudekerque-village in Frankrijk.
(Foto W. Aarnoutse)*

komt met Koudekerke en met Kelten, of Koudland-bewoonders.

Jan Cornelis de Man (1818-1909) tapte uit een heel ander vaatje toen hij schreef: “Kou was misschien een verkleinwoord van een geslachtsnaam; wellicht Kodde, de ambachtsheer uit de oude tijd. Dat de naam van koude zou afstammen is even onaannemelijk als de, gelukkig vergetene,

meening, dat hij zou afstammen van de Cauchen.”

Al deze opvattingen waren gespeend van enig benul van plaatsnaamkunde. Bovendien is niet Kodde maar Meinard de oudst-bekende heer van Koudekerke. Na hem kwam Willem (1198).

In de laatste tijd zijn er in allerlei plaats-naamboeken nog weer andere verklaringen naar boven komen borrelen. De ene wil dat Koudekerke slaat op een buiten gebruik zijnde kerk; een ander leidt de naam af van een lege of verlaten parochie. Er is dus voor elk wat wils. De natuurlijke betekenis van koude vindt niet gemakkelijk ingang. Ach ja, ‘kerk van de kouwe kant’ is natuurlijk niet erg sjiek. Misschien komt er nog weleens iemand op de proppen met de bewering dat koude een verdietsing is van het Latijnse calda, dat warm betekent. Er zijn nogal wat namen die met dit woord beginnen.

Coudekerque-village

Met de naam Koudekerke kun je dus alle kanten op. Maar wie onder leiding van de Vlaamse gidsen Karel de Flou (1853-1931) en Maurits Gysseling (1919) op zoek gaat naar de oorsprong van deze naam, komt gegarandeerd terecht in de Westhoek van Vlaanderen. Aan de Franse kant van de ‘schreve’ die deze streek sinds 1677 staatkundig in tweeën deelt, ligt het kleine dorp Coudekerque-village dat in 1067 onder de naam Coudekerka te voorschijn treedt. De naam oogt nog wat Latijns, naar de taal waarmee het perkament beschreven werd. In 1247 heet het al Coudekerke en in 1274 wordt de naam net zo geschreven als nu op Walcheren. De oude parochiekerk was gewijd aan de aartsengel Michaël. In 1165 is er een heer van het dorp bekend, Ever-

ard. Verder bladerend kom ik namen tegen als Boudewijn (1198), Clais (1247), Willem (1265) en Lizebette (1305). Tussendoor krast er een Franse pen: “Nicole de froide eglise” (1284). Daarbij schiet me weer te binnen dat men de naam van het dorp uitspreekt als Koedkèrk.

Het dorp ligt wat weggestopt aan een achterweggetje (D74) tussen Sint Winoksbergen (Bergues) en Duinkerken. Hoewel het maar ongeveer zeshonderd zielen telt, is het nog altijd een *commune*, een zelfstandige gemeente. Het dorp is zijn hoge leeftijd niet aan te zien, maar de streek heeft dan ook al menige oorlog over zich heen gekregen. De boeren, die een minderheid vormen, spreken er nog de ‘Vlaamsche taele’. In dit dialect heet een mooie vrouw, net als in oud-Walchers, een *pront wuuf*. Nagewuifd door eeuwig ruisende populieren tuf ik verder naar het volgende Koudekerke, de voorstad van Duinkerken.

Coudekerque-Branche

De oorsprong van de gemeente Coudekerque-Branche ligt in een gehucht dat oorspronkelijk tot het oude Koudekerke behoorde, later naar Duinkerken werd overgeheveld en in 1789 autonomie verkreeg. Het gehucht had de naam Tak van Koudekerke en zo werd de naam van de nieuwe gemeente Coudekerque-Branche, in de wandeling La Branche genoemd. In 1989 heeft men hier het dubbele tweede eeuwfeest, van de revolutie en de stad, gevierd. Zijn status als stad verkreeg de plaats in de negentiende eeuw. In deze gemeente wonen ongeveer 25.000 mensen.

Komend uit het moderne stadhuis loop ik door de Rue Henri Ghesquière naar de stadswijk Le quartier de vieux Coudeker-

que. Vlaams stedenschoon zoekt men hier tevergeefs. Dat is wel te vinden in de kleinere stad Sint Winoksbergen (oorspronkelijk een ringwalburg met later de abdij van Sint Winok) en in het schilderachtige bergstadje Cassel, dat zijn naam dankt aan de sterkte (castellum) van de Menapiërs. Vanuit dit stadje heb je een schitterend uitzicht over Frans Vlaanderen met dorpsnamen als Hondelghem, Sainte Mariekerque, Oostcappel en Westcappel. Dit laatste dorp heette in 1123 nog Aarnoutsappel, waarvan akte. Het is een onvervalst Vlaams dorp, met een kanjer van een driebeukige kerk en een weergaloos zware toren.

Coudekerke dat men heet Heys

Niets herinnert er in Heist-aan-Zee aan dat er hier ooit een parochie Koudekerke heeft bestaan. Van de kerk is voor het eerst sprake in 1221 onder de naam Koudakerke in het territorium van Brugge. Deze kerk was een dochter van die van Lissewege en stond onder het patronaat van de Sint Bertijnsabdij te Sint Omaars (Saint Omer). Karel de Flou merkt er nog bij op dat de kerk misschien aldus genoemd is naar het voorbeeld van Coudekerque bij Duinkerken, die ook tot Sint Bertijns behoorde.

De naam Heist is ontstaan uit Te Heys, waarmee oorspronkelijk alleen een waterloop en een leengoed werden aangeduid. In 1332 wordt al gesproken van de parochie van Heys alias Coudekerke. In de zeventiende eeuw is deze laatste naam helemaal verdrongen door Heist.

Bijzonder is verder dat hier in 1296 en 1299 vermeld worden Raas respectievelijk Willem van Koudekerke. Ik maak me sterk dat zij zonen waren van Gillis van Koude-

CHEREN
HEEM

Het dorp van Meinard: Koudekerke op Walcheren. (Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, prentbriefkaarten)

kerke (Walcheren) en als ballingen in Vlaanderen leefden. Van Raas wordt nog vermeld dat hij een polder onder Sint Anna ter Muiden had gekocht.

Kaldakirika inundata

Het verdronken Koudekerke heeft gelegen in de Koudenpolder onder Hoek (Zeeuws-Vlaanderen). Op oude kaarten komt het voor als Cauwkerck en als Nieuwoukerke. Een lang leven was het dorp niet beschoren. Door de stormvloed van 12 november 1376 verdween het in de golven, samen met nog zo'n twintig andere parochies. Dit Koudekerke behoorde tot de ban van Boekhout, een der Vier Ambachten in Vlaanderen.

Het dorp van Meinard

“Het dorp dat eertijds van Meinard en na hem van Willem was.” Het zijn historische, uit het Latijn vertaalde woorden. Ze komen voor in een oorkonde uit 1221, waarin de abt van Sint Paulus te Utrecht het tiendrecht¹ van Koudekerke verdeelt over de zonen van Willem van Koudekerke. Deze was nog maar net bijgezet in de Abdijkerk in Middelburg of zijn drie zonen kregen

onenigheid over dit tiendrecht (dat aan beide abdijen toebehoorde). De beide priesters van Koudekerke, Salomo en Theobald, kregen het voor elkaar de broers tot rede te brengen.

Van Willem weten we ook nog wie zijn vader was: Gillis. Van Meinard is alleen de naam bekend. Waren Meinard en Gillis misschien Vlamingen? Hebben zij wellicht de naam van de kerk uit Vlaanderen meegebracht? Of was het puur toeval dat hun parochiekerk op Walcheren, evenals die van Coudekerque, aan de aartsengel Michaël was gewijd? Wie het weet mag het zeggen.

Buiten kijf is dat in de conflicten die er telkens waren tussen Vlaanderen en Holland over de wederzijdse belangen in Zeeland Bewesterschelde² de Koudekerkse edelen, samen met vele anderen, de partij van Vlaanderen kozen. Dat was al zo in 1250 toen Gillis van Koudekerke een der woordvoerders van de Vlaamse partij was. In 1290 en volgende jaren zijn het zijn zonen Raas en Willem, zijn kleinzoon Simon van der Hooge en verschillende anderen, zoals Hugo de Gouwer en diens zoon Aarnout, die de zijde van de Vlaamse graaf kiezen. Zozeer was dit Koudekerke een broeinest van antipathie jegens Holland en sympathie voor Vlaanderen, dat de befaamde Franse admiraal Reinier de Grimaldi er zijn

bezit niet veilig achtte. Hij had in 1304, samen met Holland, op de Gouwe in Zeeland de Vlaamse vloot vernietigend verslagen. Als dank voor zijn prestatie had hij het grafelijk kasteel, met bijbehorend bezit, te Koudekerke ten geschenke gekregen. Doch de bedachtzame Genuees wees het aanbod beleefd af en verzocht om een jaarlijkse uitkering.

De Plompe Toren van Koudekerke

Hij is een bekende verschijning aan de zuidkant van Schouwen. Eenzaam en alleen, van heinde en ver zichtbaar, staat de Plompe Toren van Koudekerke daar als een stuk Vlaamse baksteengotiek dat, niet toevallig, een zekere gelijkenis vertoont met het Belfort te Brugge. De toren bewaart de herinnering aan een vóór 1700 grotendeels in de Oosterschelde verdwenen dorp. De plaats waar de kerk aan de toren was gehecht is nog op het muurwerk zichtbaar. Lodewijk van Brugge, heer van Gruuthuse en prins van Steenhuse, had de kerk laten bouwen nadat hij in 1468 de heerlijkheden Haamstede en Koudekerke had gekocht. Lodewijk was in 1455 getrouwd met Margriet van Borsele, die van haar vader het slot Ter Hooge op Walcheren had geërfd. Nadien verkocht zij dit aan Adriaan Jacobsz., poorter van Middelburg, die zich daarna Van der Hooge noemde.

In 1308 behoorde de parochie Coudekerke tot het Oostambacht van Haamstede; 'die Heyligheest' (diaconie) en 't Goedshuis' (armenhuys) bezaten er land.

Koudekerk aan den Rijn

Ook in het langgerekte, door en door Hollandse rivierdorp Koudekerk aan den Rijn staat een toren wat eenzaam en verloren.

Om zijn bescheiden afmetingen wordt hij in het dorp 't torentje genoemd. Eens behoorde hij echter tot de voorpoort van het kasteel van de heren van Poelgeest, een van de oudste Hollandse geslachten. Zij maakten hier de dienst uit van 1331 tot 1713.

De naam van de parochie wordt – waar-

De Plompe Toren van Koudekerke op Schouwen. (Foto W. Aarnoutse)

schijnlijk voor het eerst – genoemd in een oorkonde van 23 juli 1213, waarbij de burggraaf van Leiden afstand doet van een stuk land aldaar aan de abdij van Rijnsburg. Onder de ooggetuigen waren zes priesters uit het Rijnland, waarvan er een Willem van Koudekerk heette. Was hij echter wel de jongste zoon van Willem Gielen

deze rondreis, ligt een heel eind verder stroomopwaarts, in het laagland van de Nederrijn aan de Duitse kant van de grens. Over het water is Kaldenkirchen moeilijk te bereiken. De spoorweg biedt een goed alternatief. Het is met de boemeltrein Venlo-Keulen maar zes minuten sporen. Al van ver doemt de reusachtige torenspits

Koudekerk aan den Rijn. (Foto John Hakkaart)

van Koudekerke (Walcheren), zoals ik ergens vermeld vond? Ondenkbaar is het niet dat hij als jongste zoon voor de priesterstand bestemd werd en in het dorp aan de Rijn terecht kwam.

De kerk van Koudekerk was aan Sint Nicolaas gewijd. Opmerkelijk is dat de uit veel later tijd daterende r.k. parochiekerk van Koudekerk-Hazerswoude weer aan de aartsengel Michaël gewijd werd.

Kaldenkirchen

Het volgende Koudekerke, het laatste van

van de Sankt Clemenskirche op die de kleine stad in het Nettetal domineert. Reeds in 1205 werd van deze plaats, die later stadsrechten verwierf, melding gemaakt. Eeuwenlang behoorde deze omgeving tot het Nederduitse taalgebied en ook nu nog wordt er hier nog wel *platt* gesproken. Dorpen met de naam Aldekerk en Nieuwekerk liggen hier. Het slot Kriekenbeck staat hier vlakbij. Tot in de veertiende eeuw bestond hier horigheid. In 1364 droeg Aernd van Kriekenbeck aan hertog Albrecht van Beieren, ruwaard van Holland en Zeeland “ene woninghe, XXXV morgen lands, ende VII manne” op. Er wordt

uitdrukkelijk bij vermeld “die tot dien goede behoren”.

Toen ik onlangs, na ruim dertig jaar, hier weer eens terugkwam, vond ik het nog steeds een aardig stadje dat een rustieke indruk maakt. Het behoort thans tot de gemeente Stadt Nettetal. Vlakbij de Sankt Clemenskirche staat de Evangelische Kir-

len wat op de onderhavige naam betrekking heeft. Als er een lezer meer of betere informatie heeft, zal ik dat graag via *De Wete* vernemen.

W. Aarnoutse

che, die in 1672 als schuilkerk – op een binnenplaats – werd gebouwd. De oudste sporen van de Reformatie dateren hier van 1533. Dat is eerder dan in de Westhoek van Vlaanderen, waar omstreeks 1550 het calvinisme voor het eerst vaste voet kreeg in de Nederlanden.

Tot slot

In tegenstelling tot wat hier of daar beweerd is, heeft er geen Koudekerke bestaan op Duiveland, noch aan de IJssel of de Amstel. Wel is eens Oudekerke vermeld als Koudekerke werd bedoeld. Het is vrijwel onmogelijk alles te achterha-

Kaldenkirchen in Duitsland. Links vooraan de achter- en zijgevel van de Evangelische Kirche. (Foto J. Mackenbach)

1. *Op Walcheren hield het tiendrecht in dat de tiendplichtigen het elfde deel van de opbrengst van hun land afstonden aan de grondeigenaar, de tiendheffer. Het recht is van oorsprong een kerkelijke belasting.*

2. *Het middeleeuwse Zeeland bestond uit twee delen: een gebied ten oosten (rechterzijde) en een deel ten westen (linkerzijde) van de monding van de Schelde. Zeeland Beoosterschelde omvatte Schouwen-Duiveland en Tholen met als hoofdplaats Zierikzee, Zeeland Bewester-*

schelde omvatte Walcheren en Noord- en Zuid-Beveland met als hoofdplaats Middelburg.

Het voornaamste bronnenmateriaal:

- A.J. van der Aa, 'Aardrijkskundig woordenboek van Nederland', Gorinchem 1839-1846.
- K. de Flou, 'Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen ...', Gent 1914-1938.
- M. Gysseling, 'Toponymisch woordenboek van België, Nederland ...', 1960.

– M. Smallegange, 'Cronyk van Zeeland', 1696.

– M.F. Lantsheer en F. Nagtglas, 'Zelandia Illustrata', 1879-1880.

– Encyclopedie van Zeeland.

– Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen.

– J.W. Muller, 'Over koud(e) als eerste lid van plaatsnamen', in: *Nomina Geographica Neerlandica, Xe deel*, 1936.

Bil in de hoek

Gebakken straatnaambordjes in Middelburg

Toen ik in de Eigenhaardstraat te Middelburg moest zijn om daar iets af te geven, zag ik voor het eerst van mijn leven een straatnaambordje met een barst. Voor zover ik erop gelet had, zijn straatnaambordjes meestal van geëmailleerd metaal. Nou, hier dus mooi niet. Dit moest een uit klei gebakken bordje zijn.

Na mijn bezoek in de Eigenhaardstraat keek ik wat vaker aandachtig omhoog. Ook in andere steden. Nergens zag ik zulke mooie bordjes als in Middelburg. Mijn aandacht voor putdeksels leed daaronder.

Heel veel

In Middelburg wemelt het nog van de gebakken straatnaambordjes. Ze zijn niet, zoals de bordjes van latere datum, óp de gevel aangebracht, maar ín de gevel. Een bewerkelijke manier van 'ophangen'. Er moest immers in de gevel gekapt worden. Vergelijk het met 'opbouw-' en 'inbouw'-

stopcontacten.

In het smalle Sint Sebastiaanstraatje doet de plek waar de gevel met cement is dicht- of aangesmeerd vermoeden dat daar zo'n gebakken inbouwbordje gezeten heeft.

Tegenover die plek is het nieuwe geëmailleerde metalen bordje (opbouw) tegen de gevel geschroefd.

Neem uw kinderen of kleinkinderen eens mee naar de Blindehoek. Laat ze eens lachen. Daar is het bordje ook gebarsten.

De barst heeft de L in een I en een L veranderd. Nu staat er 'Bil in de hoek'.

Ik heb ze niet geteld maar ik schat dat in Middelburg nog zeker zo'n honderd gebakken en geglazuurde (inbouw)bordjes te vinden zijn. Uitsluitend binnen de singels en dan vooral daar waar het bombardement van 17 mei 1940 geen schade heeft aangericht. Het stadhuis heeft twee inbouwbordjes, waarvan één met een mooie pijl die wijst naar het postkantoor.